
Pagarba, diskriminacija, neišprusimas? Požiūrio į pagyvenusius žmones analizė

Sarmitė Mikulionienė

*Socialinių tyrimų instituto
Demografinių tyrimų centras,
Saltoniškių g. 58,
LT-2600 Vilnius,
el. paštas sarmitem@takas.lt*

Remiantis originalaus tarptautinio palyginamojo tyrimo „Gyventojų politikos vertinimas“ (N = 1400) duomenimis, straipsnyje nagrinėjamas suaugusiųjų Lietuvos gyventojų požiūris į pagyvenusius žmones. Vertinant Lietuvos gyventojų požiūrį į vyresniąją kartą, išskiriami trys požiūrio apraiškos lygmenys – jausmai, žinios ir elgsena. Tyrimo duomenys įgalino atskleisti, jog: 1) Lietuvos gyventojų jausmai vyresniajai kartai yra gerokai sudėtingesni nei galima spręsti iš pirmo žvilgsnio, 2) stokojama objektyvaus žinojimo apie gyventojų senėjimo mastus, be to, 3) mūsų visuomenės elgseną su vyresniąja karta (jos ekonominio aktyvumo klausimu) taip pat galima apibūdinti kaip kontroversišką.

Raktažodžiai: amžiaus tarpsnių sociologija, požiūris į gyventojų senėjimą, požiūris į vyresniojo amžiaus žmones

IVADAS

Jungtinių Tautų (JT) tarptautiniai dokumentai ir iniciatyvos¹, pirma, ir Lietuvos vyresniojo amžiaus žmonių socialinė savijauta [2], antra, pastaruoju metu vis dažniau verčia susimąstyti apie mūsų visuomenės požiūrį į vyresniąją kartą. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad ši tema ir neverta mokslinio tyrimo, juk mums visiems nuo mažens įskiepyta pagarba vyresniesiems. Matyt dėl to ir nepavyko aptikti išsamesnių nacionalinių šios tematikos tyrimų. Žinoma, daugelyje solidžių nacionalinių tyrimų ataskaitų (gyvenimo sąlygų Lietuvoje, namų ūkių pajamų ir išlaidų, skurdo ir kt. tyrimai) aptiksime duomenų, sugrupuotų pagal socialines kategorijas, viena kurių paprastai bus „pensininkai“ arba „pensininkų namų ūkiai“. Tačiau šiuose tyrimuose dažniausiai dėmesys sutelkiamas į įvairių žmogaus gyvenimo kokybės rodiklių (pajamų, skurdo, gyvenimo sąlygų ir pan.) variacijas pagal išskirtas socialines grupes, bet nerasime senyvo amžiaus kaip vertybės vertinimo. Kiek dėmesingesnis žvilgsnis į vyresniąją kartą leidžia suabejoti, ar iš tiesų mūsų visuomenė suteikia vienodas galimybes visoms kartoms, ar pagyvenę žmonės mūsų visuomenėje turi pagrindo jaustis lygiaverčiais ir lygiateisiais.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti, kokios yra Lietuvos gyventojų emocinės nuostatos dėl vyresniojo amžiaus žmonių, kokios jų žinios apie gyventojų senėjimą, bei panagrinėti, kokios viešosios nuomonės nuostatos vyrauja priimant konkrečius sprendimus dėl vyresniojo amžiaus žmonių.

Straipsnyje remiamasi originalaus tarptautinio palyginamojo tyrimo „Gyventojų politikos vertinimas“, atlikto Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto Demografinių tyrimų centre 2001 m. rudenį, rezultatais. Atrankos charakteristikos: 1400 18–75 metų respondentų (787 moterys, 613 vyrų). Tyrimo metodai – kiekybiniai.

JT VEIKSMŲ, ORIENTUOTŲ Į VYRESNIOJO AMŽIAUS ŽMONES, PRINCIPAI

Lietuvos gyventojų požiūrio į vyresniojo amžiaus žmones vertinimas reikalauja pasirinkti vertinimo kriterijus. Kaip žinia, visuomenės raidoje būta įvairių požiūrių į pagyvenusius žmones. Vienas skausmingiausiai priimamų pokyčių, aptariamų XX a. pabaišos socialinių mokslininkų straipsniuose, – pagarbos pagyvenusiesiems bei jų socialinio statuso sumenkėjimas modernioje visuomenėje [3: 569–572]. Nors kiti autoriai įspėja, jog neverta absoliučiai idealizuoti praeities, ir tradicinėse visuomenėse būta žiauraus poelgio su senukais atvejų, vis dėlto, matyt, šiuolaikinė visuomenė turi pagrindo nerimauti dėl vyresniojo amžiaus žmonių statuso visuomenėje. Šis nerimas materializuotas JTO Generalinės Asamblėjos deklaruojamuose veiksmų principuose, kurie rekomenduojami įtraukti į nacionalinių vyriausybių programas, orientuotas į vyresniojo amžiaus žmones [5: 4–5]. Visuomenės vertybinės nuostatos yra glaudžiai susijusios su vyriausybės socialinės politikos tikslais ir prioritetais. Todėl, vertinant Lietuvos gyventojų po-

žiūrį į pagyvenusius žmones, kaip atskaitos tašką prasminga pasirinkti minėtus JT Generalinės Asamblėjos veiksmų, orientuotų į vyresniojo amžiaus žmones, principus [5: 4–5]. Dokumente skelbiama, jog kuriant socialines politikos priemones, senstančios visuomenės turėtų atsižvelgti į šiuos principus – užtikrinti vyresniems visuomenės nariams nepriklausomybę, dalyvavimą, globą, saviraišką bei orumą (lent.).

Taigi, nagrinėdami Lietuvos gyventojų požiūrį į vyresniojo amžiaus žmones, jų vietą visuomenėje, turėsime omenyje, jog požiūrį į tam tikrą dalyką formuoja kognityvinio, emocinio bei elgsenos aspektų visuma. Tokia prieiga leis teoriškai atskirti ir išnagrinėti, kokios emocinės nuostatos (jausmai), sietinos su vyresniojo amžiaus žmonėmis, vyrauja visuomenėje, kokios yra Lietuvos gyventojų objektyvios ži-

Lentelė. JT rekomenduojami veiksmų, orientuotų į vyresniojo amžiaus žmones, principai	
• nepriklausomybė	Vyresniems turi būti prieinami pajamas sukuriantys išteklių (maistas, vanduo, apranga, būstas, saugi aplinka) ir veikla (darbas, švietimas, kvalifikacijos kėlimas ir pan.).
• dalyvavimas	Vyresniojo amžiaus žmonės turi išsaugoti integruotumą bendruomenės gyvenime ir aktyviai dalyvauti kuriant politiką, veikiančią jų gerovę.
• globa	Vyresniojo amžiaus žmonėms turi būti prieinamos socialinės paslaugos ir sveikatos priežiūros paslaugos, užtikrinančios optimalią jų fizinę, dvasinę ir emocinę gerovę.
• saviraiška	Vyresniesiems turi būti prieinami švietimo, kultūros, dvasiniai ir rekreaciniai išteklių, būtina sukurti galimybes vyresniojo amžiaus žmonėms visiškai atskleisti savo potencialą.
• orumas	Būtina užtikrinti vyresniųjų orumą ir saugumą įgyvendinant eksploatacijos, fizinio bei dvasinio išnaudojimo prevenciją ir ugdant nešališką požiūrį į vyresniojo amžiaus žmones.
Šaltinis: [5: 4–5].	

Šių principų formulavimas atveria kelią naujų broožų socialinės politikos, A. Giddenso žodžiais tariant, „pozityviosios gerovės“, kūrimui [1]. Nuo ligšiolinės, orientuotos į ekonominę paramą, ji skiriasi tuo, kad akcentuojamas investavimas į žmogiškąjį kapitalą. Nuo valstybės finansuojamų pašalpų akcentas perkliamas į rengimą programų, skatinančių pačių piliečių, bendruomenės dalyvavimą ir aktyvumą. Vadinasi, buvusi svarbiausia sąvoka „socialinė lygybė“ keičiama nauja – „socialinė aprėptis“ (*social inclusion*) [1: 128].

LIETUVOS GYVENTOJŲ POŽIŪRIS Į VYRESNIOJO AMŽIAUS ŽMONES

Gerontologas A. Tornstonas [4], apibendrinęs požiūrio į pagyvenusius žmones tyrimus, atkreipė dėmesį, jog daugelio tokių tyrimų rezultatai yra menkaverčiai, nes analitiškai neatskiriami trys požiūrio aspektai: emocinis požiūris į senyvo amžiaus žmones (jausmai); kuris grindžiamas / negrindžiamas racionaliais teiginiais apie vyresniuosius (žinios); kuris pasireiškia per tipiškus elgsenos aktus vyresniųjų atžvilgiu (elgsena).

Autorius pabrėžia, jog santykis minėtų požiūrio aspektų gali būti skirtingas ir sudėtingas. Pvz., individas / grupė gali neturėti pakankamai duomenų apie objektą (pažintinis aspektas), tačiau vis dėlto gali išreikšti savo požiūrį, kuris šiuo atveju bus pagrįstas tik jausmais ir realizuosis elgsenoje [4].

nios apie gyventojų senėjimą ir, pagaliau, kaip Lietuvos gyventojų nuostatos pasireiškė priimant sprendimus, lemiančius pagyvenusiujų vietą visuomenėje.

Atsakydami į klausimą: „Mūsų visuomenėje vyrauja labai įvairūs požiūriai į senyvus žmones. Prašome pasakyti savo nuomonę apie [pateiktus – aut.] teiginius“, trys iš keturių Lietuvos gyventojų deklaruoja, kad senyvi žmonės yra naudingi visuomenei, užtikrina tradicinių vertybių išsaugojimą, yra svarbus dvasinės paramos šaltinis, jie nėra našta visuomenei, nestabdo pokyčių visuomenėje, neikvoja visuomenės ekonominių išteklių. Kadangi trys ketvirtadaliai Lietuvos gyventojų pripažįsta pagyvenusiujų visuomenės narių socialinę vertę ir tik 6% gyventojų reiškia nuomonę, priešingą vyraujančiai (o penktadalis respondentų vengia atskleisti savo pažiūras), galima daryti išvadą, jog Lietuvoje vyrauja nepaprastai teigiamas ir pagarbos kupinas požiūris į senyvo amžiaus žmones.

Tačiau respondentų pateiktas gyventojų senėjimo proceso Lietuvoje vertinimas nedelsiant verčia atšaukti anksčiau padarytą išvadą. Tik ketvirtadalis Lietuvos gyventojų (24%) sugeba išsaugoti bent jau neutralius jausmus vertinant gyventojų senėjimą (atsakymas į klausimą „nei gerai, nei blogai“). Dar mažiau tokių, kurie, deklaravę meilę ir pagarbą vyresniojo amžiaus žmonėms, lieka nuoseklūs – ir gyventojų senėjimo procesą vertina gerai arba labai gerai (4%). Tuo tarpu beveik trys ketvirtadaliai (72%) Lietuvos gyventojų visuomenės senėjimo procesą verti-

na *blogai* arba *labai blogai*. Atsakymų į šį klausimą pasiskirstymo apibendrinimas verčia daryti išvadą, jog senyvo amžiaus žmonių dalies visuomenėje didėjimas arba demografinis senėjimas daugumai Lietuvos gyventojų (trims iš keturių) sukelia neigiamų emocijų. Tad kas žino, kaip mūsų visuomenėje jaučiasi žmonės, identifikuojantys save su pagyvenusiais ir žinantys, kad tokių, kaip jie, daugėjimas vertinamas kaip socialinė blygybė?

Tyrimo duomenys leido užfiksuoti gana sudėtingą ir prieštaringą Lietuvos gyventojų emocinį požiūrį į vyresnius: kaip tam tikra visuomenės dalis senyvo amžiaus žmonės vertinami labai aukštai, tačiau jų dalies didėjimas visuomenėje vertinamas kardinaliai priešingai.

Tačiau ar Lietuvos gyventojai, reikšdami teigiamas ir neigiamas emocijas dėl senyvų žmonių vaidmens ir vietos mūsų visuomenėje, iš tiesų bent apytikriai žino, apie kurią dalį Lietuvos gyventojų kalbame? Atsakymų sklaida į atvirą klausimą „*Kokią Lietuvos gyventojų dalį, Jūsų manymu, sudaro 65-erių metų ir vyresni žmonės?*“ buvo nepaprastai plati ir tendencinga. Turint omenyje, kad apklausos metu minėto amžiaus žmonės bendrame gyventojų skaičiuje iš tiesų sudarė 13%:

- 1% apklaustųjų pateikė įvairias minimalias procentines dalis, nuo 0 iki 9%;
- 7% atsakymų buvo arti tiesos (su ± 3 procentinių punktų paklaida, t. y. nuo 10 iki 16%);
- beveik pusė Lietuvos gyventojų (46%) saikingai pervertino vyresniojo amžiaus žmonių procentinę dalį visuomenėje (atsakymai, aprėpiantys nuo 17 iki 33%). Jų atsakymai telpa į tam tikros logikos rėmus (jeigu visuomenę skirstome į tris dalis – vaikai, suaugusieji ir senyvo amžiaus žmonės, tad bent jau teoriškai pastarieji galėtų sudaryti trečdalį visų gyventojų);
- tuo tarpu kitų 40% apklaustųjų atsakymai jau peržengia logikos ribas, nes, jų tvirtu įsitikinimu, Lietuvoje 65-erių metų ir vyresni žmonės sudaro nuo 34 iki 70% visų gyventojų;
- tik 6% apklaustųjų nemėgino spėlioti ir pripažino nežiną atsakymo į šį klausimą.

Nors statistiškai reikšmingų skirtumų tarp tam tikrų kategorijų gyventojų atsakymų sklaidos nenustatyta, vis dėlto galima pripažinti, jog šiek tiek tikslesniu žinojimu apie gyventojų senatvės lygį išsiskiria didžiausių Lietuvos miestų bei aukštesnio išimokslinimo gyventojai.

Bandant paaiškinti tokį neįtikėtinai didelį procentą gyventojų, kurie mūsų visuomenės gyventojų amžiaus struktūrą įsivaizduoja gerokai iškreiptą, būtų galima išvelgti du pagrindinius jų mąstymo stereotipizacijos šaltinius. Viena svarbiausių tokio stereotipinio požiūrio prielaida, ko gero, slypi kasdienio gyvenimo terpėje. Žmogus, dažniau besilankantis senyvo amžiaus žmonių susibūrimo vietose (pvz., ste-

bintis visuomeninio transporto keleivius vėlyvą rytą arba poliklinikos lankytojus), gal ir iš tiesų galėtų tvirtinti, jog daugiau nei pusė Lietuvos gyventojų yra peržengę 65 metų amžiaus ribą. Kita vertus, tokia dramatižuota gyventojų amžiaus struktūros samprata galėjo susiformuoti dėl žiniasklaidos. Mes iš tiesų neturėtume būti abejingi atvejams, kai senyvo amžiaus žmonėms neprieinamos sveikatos apsaugos paslaugos, kai jie gyvena skurde ir patiria socialinę atskirtį, kai jie patiria smurtą šeimoje arba yra išnaudojami, apgaunami, kai dėl kelių litų kyla grėsmė jų fiziniam saugumui ir pan. Jeigu psichologijoje yra žinomas efektas, jog „vienas dramatiškas atvejis nustelbia dešimt normalių atvejų“ ir, maža to, jeigu daugiau informacijos skleidžiama apie „sunkios“, o ne sėkmingos ir pilnavertės senatvės pavyzdžius, nesunku atsekti, kad senatvė konstruojama kaip atstumiantis ir probleminis reiškinys. Eilinis žiniasklaidos vartotojas įsisąmonina problemų esmę, tačiau, matomai, praleidžia „sausą statistiką“. Žinoma, negalima paneigti, jog tam tikra dalis senyvo amžiaus žmonių iš tiesų atsiduria žemiau skurdo ribos (jie sudaro apie 19%), kai kurie jų yra silpnos sveikatos, gyvena senelių namuose (bet tokių yra vos keli procentai) ir pan. Tačiau kur kas daugiau yra tokių žmonių, kurie gyvenimo antroje pusėje nepatiria šių sunkumų.

Grįžtant prie Lietuvos gyventojų požiūrio į pagyvenusius žmones vertinimo, galima teigti, jog prieštaringus jausmus vyresniojo amžiaus žmonėms papildo objektyvių žinių apie gyventojų senėjimo mastus stoka, tiesiog gyventojų senėjimo proceso dramatižavimas. Kaip šios nuostatos pasireiškia Lietuvos gyventojų elgsenoje su senyvo amžiaus žmonėmis?

Kaip elgsenos indikatorius galima pasirinkti atsakymus į du klausimus, įtrauktus į tyrimo „Gyventojų politikos vertinimas“ klausymą. Jie atskleidžia Lietuvos gyventojų požiūrį į senyvo amžiaus žmonių ekonominio aktyvumo reguliavimą.

Pusė Lietuvos gyventojų (50%) pritartų tam, kad *sulaukęs tam tikro amžiaus žmogus privalo išeiti į pensiją, tačiau jam turi būti suteikta galimybė derinti pensiją ir darbą*. Kas trečias–ketvirtas (29%) pasisako už *lankstų išėjimo į pensiją būdą (žmogus, priklausomai nuo sveikatos, palaipsniui, per tam tikrą laiką mažina darbo krūvį)*. Tuo tarpu penktadalis Lietuvos gyventojų (21%) yra visiškai kategoriškos nuomonės – *sulaukęs tam tikro amžiaus žmogus privalo visiškai nustoti dirbti*.

Taigi Lietuvos socialinės politikos kūrėjai turėtų atsižvelgti į du autoritetus, kurių nuomonės šiuo klausimu sutampa: tiek Jungtinės Tautos (žr. lent. ir [5]), tiek pusė Lietuvos gyventojų norėtų, kad pensinio amžiaus žmonės turėtų galimybę išsaugoti savo nepriklausomybę, t. y. turėtų teisę dirbti. Suprantama, kad čia kalbama būtent apie teisę užsiimti pajamas sukuriančia veikla, o ne apie visiems pen-

sinio amžiaus žmonėms privalomą darbą. Ar jie pasinaudotų šia teise, ar ne, kiekvienu konkrečiu atveju priklausytų nuo jų sveikatos būklės ir daugelio kitų veiksnių. Be to, beveik trečdalis apklaustųjų pritarė darbo krūvio mažinimui palengva, t. y. švelniam išėjimo į pensiją būdai, o šis daugeliu požiūrių yra pažangesnis už staigų darbinės veiklos nutraukimą. Bet reikšminga dalis Lietuvos gyventojų (penktadalis) vis dėlto reiškia diskriminacinį požiūrį vyresniosios kartos atžvilgiu – jie nenorėtų, kad į pensiją išėję žmonės turėtų galimybę dalyvauti darbo rinkoje.

Situacijoje, kai pensinio amžiaus žmonių teisė pratęsti dalyvavimą darbo rinkoje nekvestionuojama, kas antras apklausos dalyvis pasisakė už jų teisių dirbti apribojimą, t. y. už pensinio amžiaus žmonių konkurencingumo darbo rinkoje sumažinimą. 52% Lietuvos gyventojų pritarė tam tikriems apribojimams, suvaržantiems pensinio amžiaus žmonių galimybes įsitraukti į darbo rinką: 28% apklaustųjų mano, kad turėtų būti ribojamas dirbančių pensininkų darbo laikas, o ketvirtadalis (24%) – kad būtų ribojamos pensinio amžiaus žmonių įsidarbinimo galimybės (atsakymas „*Jie turėtų būti įdarbinami tik atsitiktiniams, laikiniams darbams*“). Kitų Lietuvos gyventojų projektuojamoje elgsenoje senyvo amžiaus žmonių atžvilgiu yra priešingai – labai aiškiai pasitvirtina jų teigiamas ir garbingas požiūris į pagyvenusiuosius. 48% apklaustųjų į tą patį klausimą „*Kokia darbo tvarka labiausiai tiktų pensininkams, norintiems dirbti?*“ atsakė, jog tai turėtų būti paties dirbančio pensininko pasirinkimas.

Apibendrinant Lietuvos gyventojų hipotetinės elgsenos pagyvenusių atžvilgiu pavyzdžius, neįmanoma padaryti vienprasmisų išvadų. Šie tyrimo duomenys atskleidžia mūsų visuomenės elgsenos su vyresniąja karta kontroversiškumą, kuris logiškai siejasi su anksčiau nustatytu prieštaringu senyvo amžiaus žmonių vietos visuomenėje vertinimu bei silpnu demografiniu raštingumu.

IŠVADOS

Tyrimo „Gyventojų politikos vertinimas“, atlikto Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto Demografinių tyrimų centre 2001 m., duomenys įgalino atskleisti, jog Lietuvos gyventojų požiūris į senyvo amžiaus žmones yra daugialypis ir kur kas sudėtingesnis nei galėtų atrodyti iš pirmo paviršutiniško žvilgsnio.

Nepakankamos žinios apie gyventojų senėjimą sukuria terpę neigiamiems jausmams, neigiami jausmai kontrastuoja su deklaruojama pagarba vyresniajai kartai, o pastaroji menkai derinasi su dalies gyventojų skelbiamomis diskriminacinėmis elgsenos apraiškomis pagyvenusiujų atžvilgiu. Todėl galima apibendrinti, jog Lietuvoje požiūris į gyventojų senėjimą ir senus žmones yra prieštaringas: už „paradines“, abstrakčios pagarbos senyvo amžiaus žmonėms

galima aptikti tiek neišprusimą, skatinantį demografinių procesų dramatinę, tiek kai kurių gyventojų diskriminuojantį požiūrį konkrečiais pagyvenusiu žmonių galimybių klausimais.

Prisimenant JT suformuluotus principus, padedančius užtikrinti vyresniojo amžiaus žmonių lygiavertį socialinį statusą visuomenėje, galima daryti prielaidą, jog dabartinis Lietuvos gyventojų požiūris į vyresniojo amžiaus žmones gali išprovokuoti tam tikrus sunkumus pastariesiems siekiant užtikrinti savo nepriklausomybę ir išsaugoti orumą.

Gauta
2003 03 12

Nuoroda

¹ 1999 metai buvo paskebti Pagyvenusių žmonių metais, jų devizas buvo „Visuomenė visoms kartoms“, 2002 metais įvyko II Jungtinių Tautų asamblėja senėjimo klausimais. Lietuvos Vyriausybė pritarė šioms iniciatyvoms.

Literatūra

- Giddens A. *The Third Way*. Cambridge: Polity Press, 1998.
- Hinchliff P., Hall C. *A generation in transition: Older people's situation and civil society's response in East and Central Europe*. London: Help Age International, 2002. www.helpage.org 2003 02 20.
- Marshall V. W. *Theories of Aging: Social*. J.E. Birren (Ed. in chief). *Encyclopaedia of Gerontology: Age, Aging, and the Aged*. San Diego: Academic Press, 1996. Vol. 2.
- Tornston A. *Gerontology in a dynamic society*. In: Hareven T. K., Adams K. J. *Ageing and life course transitions*. N. Y.: Guilfordpress, 1982.
- United Nations, *The Ageing of the World's Population: Preparing for the International Year of Older Persons in 1999*. NY, 1996.

Sarmitė Mikulionienė

ESTEEM, DISCRIMINATION, ILLITERACY? ANALYSIS OF ATTITUDE TOWARDS THE ELDERLY

S u m m a r y

Using the data from the international comparative research project “Assessment of Population-related Policies” (number of respondents – 1400), the paper offers a discussion on the attitude of adult Lithuanian population towards the elderly. The attitude has been assumed to comprise three major aspects – feelings, knowledge, and treatment. Results of the study have shown that (i) the Lithuanian adult population's feelings towards the older generation are much more complicated than one may expect at the first sight; (ii) there is the obvious lack of objective knowledge of the scale of population ageing in Lithuania; and (iii) the population's opinion concerning the economic activity of the elderly could be characterised as rather controversial.

Key words: sociology of age, attitude toward population ageing, attitude towards the elderly